

Şahkerim Kudayberdiuli'nın Eserlerinde Tasavvufî Unsurlar: Ruh, Nefs ve Kalp*

Hamdi Kıziler

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Assoc. Prof., Karabuk University
Faculty of Islamic Sciences
hamdikiziler@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9131-1645

Saltan Saken

Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
PhD. Student, Karabuk University
Graduate Education Institute
saltan1988@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2823-6918

Sufism Elements in Shahkarim Kudaybardiuli's Works: Soul, Self and Heart

Abstract

In order to capture and exploit the underground and surface resources of Kazakh people, Tsar of Russia and the Soviet Union had to first rip the owner of these treasures,

---

* **İntihal Taraması/Plagiarism Detection:** Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Hamdi Kıziler ve Saltan Saken**).

Yazar Katkıları/Author Contributions: Veri toplama/Data Collection: HK (%60), SS (%40); Veri Analizi/Data Analysis: HK (%60), SS (%40); Makalenin Yazımı/Writing up: HK (%60), SS (%40); Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission and Revision: HK (%60), SS (%40).

Geliş/Received: 30 Ocak/January 2022 | **Kabul/Accepted:** 02 Mart/March 2022 | **Yayın/Published:** 20 Mart/March 2022

Atıf/Cite as: Hamdi Kıziler ve Saltan Saken, "Şahkerim Kudayberdiuli'nın Eserlerinde Tasavvufî Unsurlar: Ruh, Nefs ve Kalp = Sufism Elements in Shahkarim Kudaybardiuli's Works: Soul, Self and Heart", *Danisname* 4 (Mart/March 2022), 79-101 <https://doi.org/10.5281/zenodo.6370216>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Kazakh people, of their national and moral values. The first step would be to separate people of their religion that is integrated into their national identity. Thus, the Soviet Union's first step was to rip people of their language and religion. In this direction, the Soviet Union targeted and sacrificed Kazakh intellectuals who are deeply connected with their morals first. One of these intellectuals is the Shahkarim Kudaybardiulı, who is the philosopher, poet and adviser of sufism of Kazakh people. Grew up with eastern literature under the guidance of sufism literature members and council poets, thus becoming sage, Shahkarim, tried to teach Kazakh people their national and moral elements and to raise their national awareness. Just like the traditional Muslim philosophers, poet and sufis, Shahkarim too had a tone of welcoming to the Islam and divine love in his works. As an influential personality of his era and region, it can be said that Shahkarim's writings are yet to be analyzed thoroughly in their sufi aspect. This study will approach sufi elements in Shahkarim's works.

Keywords: Sufism, Shahkarim, Self, Soul, Heart.

Şahkerim Kudayberdiulı'nın Eserlerinde Tasavvufî Unsurlar: Ruh, Nefs ve Kalp

Öz

Kazak halkının yer altı ve yer üstü kaynaklarını ele geçirmek ve sömürmek için, Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği'nin ilk olarak bu hazinenin sahibi olan Kazak halkını milli ve manevî değerlerinden ayırması gerekirdi. Bunun için yapılması gereken ilk şey, halkı milli değerleriyle bütünleşmiş olan dininden uzaklaştırmaktır. Bu yüzden Sovyetler Birliği'nin ilk amacı, halkın dilini ve dinini ortadan kaldırmak olmuştur. Bu doğrultuda Ruslar, değerlerine bağlı olan Kazak aydınlarını hedef aldılar ve pek çoğunu öldürdüler. Bunlardan biri de Kazak halkının düşünürü, şairi, tasavvuf ilminin nasihatçisi Şahkerim Kudayberdiulı'dır. Doğu edebiyatıyla büyümüş, tasavvuf edebiyatı mensupları ile divan şairlerini kendine rehber ve pîr edinmiş Şahkerim, Kazak halkına milli ve manevî unsurları öğretmeye çalışmış, onları bilinçlendirme çabası içinde olmuştur. Geleneksel Müslüman düşünür, şair ve sûfler gibi Şahkerim de eserlerinde toplumu sembolik ifadelerle İslam dinine ve ilahî aşka davet etmiştir. Yaşadığı zaman ve bölgesinde etkili biri olan Şahkerim'in eserlerinin halen tasavvufî açıdan tahlil edilerek değerlendirilmediğini ifade etmek gerekir. Bu çalışmada, Şahkerim'in eserlerindeki tasavvufî unsurlar ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şahkerim, Nefs, Ruh, Kalp.

Summary

Spread of Islam in Kazakh lands started from the 8th century. The Karakhanid state, which settled in the southern regions of Kazakhstan, in the 10th century proclaimed Islam as the official religion and spreaded throughout the Central Asia. Later, two Yasavi and Nakshibandi orders had played an important role in the spread of Islam in these regions. Hoca Ahmad Yasavi, Sulayman Bakirgani, Sufi Allah-yar were considered the founders of sufism in the Kazakh lands. The representatives of Eastern Islamic literature such as Fuzuli, Navavi, Saghdi, Saikhali, Hafiz al-Shirazi, Mavlana Calal al-Din al-Rumi, who preached the love of Allah and played an

important role in the formation of the doctrine of sufism in Kazakh literature

In the 19th century, Kazakh lands were occupied by the Russian Empire and lost its independence. Russians began to convert Kazakh people to Christianity. Their first goal was to alienate them from their own language and religion. They tried to deprive the people of Islam by changing the alphabet from Arabic to Latin and then to Cyrillic. It was convenient for the Russian Empire to have the colonies that speak in one language, have one religion and one script. Ahmet Baitursynov, a Kazakh intellectual, who fought against this Russian policy and was a martyr for the independence of the Kazakh people, said: "There are people in Russia who have different languages, different religions, different scripts. The government needs everyone to speak the same language, have the same religion and the same script. However, nations need to preserve its religion, language and script." Realizing this adverse policy, the Kazakh people have made a strong effort to preserve their identity, especially their religion, which is encrypted in national values. As a result, a lot of Kazakh intellectuals fell on this path. Therefore Russian governments' first goals were to eliminate Kazakh intelligence, because they had strong national and religious values. One of them was Shahkarim Khudayberdiuli, a Kazakh thinker, writer, representative of sufi movement and propagandist of love for Allah.

He was born in 1858 near Mount Genghistau in Kazakhstan, now in the Abay district of East Kazakhstan region. Shahkarim's father Kudaiberdy was the son of the famous national representative Kunanbay, who went to Mecca to perform the pilgrimage and established "Takiya" -the spot for Kazakhs at Mecca. Abay Kunanbayev- the famous Kazakh poet, was one of Kunanbay's sons. Therefore, Abai and Shahkarim are cousins.

Shahkarim was a person who searched for the answers to these questions: "How to make life better? How can a person live in peace?". Analyzing these questions, he draws the following conclusion: "Without applying three factors in the world, it is impossible for human beings to live in peace. In our opinion, to live in welfare and in peace people need honest work, a sincere heart and true intelligence. There is no peace in life while these three components of life are in superiority. Of course, firstly one must learn to read and learn. There is no art without knowledge and science. If a person uses his knowledge and skills for honest work then nothing becomes impossible. Wealth should be used for the benefit of all mankind. Kindness, love, charity, honesty comes from a sincere heart. Truly Intelligent and righteous people do not know how to abuse, spread violence, and feel selfishness, pride".

Shahkarim Khudayberdiuli was shot dead in 1931 at the age of 73, and was thrown into a well without being buried for 30 years. Until the Kazakh people got rid of Russian colonialism and gained independence, Shahkarim's works remained as unexplored as his bones. Shahkarim Khudayberdiuli was acquitted along with the Kazakh intellectuals who were killed innocently in the last years of the Soviet government and till the independence of Kazakhstan. Only after independence was fully taken, the works of the poet were collected, his books were published. However, the words and terms related to Islam, such as "God", "Allah", "Tengri", "Muslim", "religion", "fasting", "prayer", "Ezan" have been changed in publishing at this period. Unfortunately, in the bookshelves of nowadays libraries there are a lot of books which

were published with wrong translation and distortion at that period. These facts were revealed because Shahkarim's poems were written in Arabic script, and it was easy for publishers to make copies of the book, which was distorted from the Cyrillic scripts instead of the original.

Shahkarim, who grew up with Eastern literature, was a guide and admirer of sufi literature and Oriental themes, tried to awaken the consciousness of the Kazakh people by propagating national and spiritual values. Works of traditional Muslim thinker, poet and Sufi, symbolically called the society to Islam and divine love.

In the times of independence, the foundations of Shahkarim studies were laid and many scientific and monographic works were written. The works of poets were investigated from the Literary, historical, philosophical, pedagogical, social and even juridical points of view. However, it can be said that the poet's works have not been properly analyzed from a religious point of view, especially from the point of view of sufism.

To compensate for this shortcoming, we also aimed to study Shahkarim's works from a Sufism point of view. Since the teachings of Sufism are concerned with glorifying the soul, enlightening the heart, and educating the ego, Sufis firstly tried to reveal the meaning of the concepts of spirit, heart, and self (human ego). There are differing views on these three concepts among Islamic scholars and Sufis. Shahkarim Khudayberdiuli also gives his own definition of the concepts of spirit, ego and heart in his works. In our article, we analyze these three concepts described by Shahkarim in comparison with the Holy Qur'an, the hadiths of the Prophet Muhammed and the views of some Sufis.

Giriş

Kazak ve tasavvuf edebiyatının büyük şahsiyetlerinden biri olan, şair, düşünür Şahkerim Kudayberdiulı'nın hayatına geçmeden önce kısaca şunu söylemek gerekir. 1931 yılında, 73 yaşında suçsuz ve haksız yere kurşunlanarak öldürülen şairin cesedi, 30 yıl boyunca gömülmeden bir kuyuya atılmış ve orada bekletilmişti. Sadece bu durum bile Sovyetler döneminde Kazak halkına ve aydınlarına uygulanan muamelelerin vahametini göstermesi bakımından yeterlidir. Genelde Kazak aydınlarının özelde Şahkerim'in eserleri ve düşünceleri de Kazak halkı Rusya sömürsünden kurtulup hürriyetine kavuşana kadar tıpkı cesedi gibi, hak ettiği değeri görmemiş, tabir caizse karanlık kuyularda kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin son dönemlerine doğru ve Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra haksız yere suçlanarak öldürülen pek çok Kazak aydını gibi Şahkerim Kudayberdiulı'nın da suçsuz olduğu ispatlanıp aklandıktan sonra eserleri derlenmiş, kitap olarak tekrar basılmış, gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Ama ne yazık ki söz konusu bu yayınlar yapılırken onun şiirlerinden "Huda", "Allah", "Tanrı", "Müslüman", "din", "oruç", "namaz", "ezan" gibi İslam

dinine ait kelime ve kavramlar değiştirilmiş, değiştirilmesi imkânsız olan satırlar ise tamamen kaldırılmıştır.¹ Maalesef manipüle edilmiş bu kitaplar hala raflarda mevcuttur ve Şahkerim'in hayattayken basılmış orijinal kitabını rehber alan baskılar yok denecek kadar azdır. Bu da Şahkerim'in şiirlerinin orijinal baskısının Arap harfleriyle yapılmasından ve matbaacıların da kitabın bu orijinal nüshasını esas almaktansa Kiril alfabesiyle yapılan, tahrif edilmiş baskısını dikkate almalarının daha kolay olmasından kaynaklanmış olabilir.

Şahkerim'in aklanmasıyla beraber eserleri ve şiirleriyle ilgili bilimsel araştırmalar da yapılmaya başlanmıştır. Edebiyat, tarih, felsefe, pedagoji, sosyoloji ve hukuk gibi alanlarda şairin eserlerine dair birçok araştırma ve tez çalışması yapılmıştır. Ancak şairin eserleri dini yönden yeterli seviyede değerlendirilmemiştir. Özellikle Doğu edebiyatından etkilenerek ilahî aşkı konu edinen Şahkerim'in şiirlerinin tasavvufî yönden hiç ele alınmadığını söylemek mümkündür. Biz de bu eksiği gidermek için çalışmamızda Şahkerim'in eserlerinin bir kısmını tasavvufî açıdan değerlendirmeyi amaç edindik. Bu doğrultuda Şahkerim Kudayberdiuli'nın şiirlerinde geçen ruh, nefis ve kalp kavramları tespit edilerek Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif ve sûflerin sözleri doğrultusunda değerlendirilecektir.

1. Şahkerim'in Hayatı ve Yetiştirilmesi

Şahkerim Kudayberdiuli, 11 Temmuz 1858 yılında Kazakistan'ın Doğu bölgesindeki Şıngıs (Cengiz) Dağı eteklerinde şimdiki Abay ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası ve annesi soylu bir Kazak ailesindedir. Şahkerim'in babası Kudayberdi, Mekke'ye hac vazifesini yapmak için giden ve orada Kazak hacıların konaklaması için takke anlamına gelen "Takiya" isminde bir konuk evi satın alıp onu vakfeden meşhur Hacı Kunanbay'ın birinci hanımı Künke'den doğan en büyük oğludur.² Bu bilgiden de anlaşıldığı üzere Şahkerim'in dedesi Kunanbay, ekonomik durumu iyi olan ve aynı zamanda cömertlik gibi üstün ahlakî özellikler taşıyan dindar bir şahsiyettir. Kunanbay'ın birinci hanımı ve Şahkerim'in de babaannesi olan Künke ise Nayman soyundan gelen Ağanas Bey'in kızıdır. Ağanas ise Kazak halkı arasında adaletiyle tanınan bir beydir.³ Şahkerim'in annesi Tölebike,

¹ Kayım Muhamedhanov, "Kuday Degen Sözden Kuday Saktasın", *Şakarim Jane Kayım Tagdırlas* içinde, ed. Gabbas Kabışulı (Astana: Foliyant, 2009), 154.

² Şahkerim Kudayberdiuli, *Türük, Kırgız-Kazak Hem Hanlar Şeciresi* (Astana: Altın Kitap, 2007), 90.

³ Asan Omarov, *Şakarimnin Ömirbayanı* (Almatı: İncu-Marcan, 2008), 13.

Karakesek soyundan, Kedey kabilesinden olan Aldabergen beyin kızıdır.⁴ Aldabergen ise Bayböri soyu arasında itibarlı, doğruluk ve samimiyetiyle tanınmış, yoksulların sığınağı olmuş yardımsever birisidir.⁵ Şahkerim'in dedesi Kunanbay, dünürlerini şerefine, izzetine, asaletine bakarak kendisi seçmiş ve oğullarını böyle bir ailenin kızlarıyla evlendirmiştir.⁶ Şahkerim'in şerefli, iyi yetişmiş ve itibarlı bir şahsiyet olmasında, asil bir soydan gelmesinin yanı sıra yakın çevresi itibarıyla dini ve ahlakî bakımdan iyi bir atmosferde yetişmiş olmasının da mutlaka büyük bir katkısı olduğu anlaşılmaktadır.

Şahkerim, aile fertleri arasında ahlakı, zekası, duygusallığı ve akıllılığı ile öne çıkmıştır.⁷ Babası Kudayberdi, çocuklarının güzel yetişmesine, iyi eğitim görmesine gayret göstermiştir. Çocuklarına dini eğitim vermesi için Semey şehrindeki (Doğu Kazakistan bölgesi) medresede eğitim görmüş Ötebay isminde bir mollayı köyüne davet etmiş, orada evlendirmiş ve çocuklarının hocası olarak tutmuştur. Molla Ötebay'dan Kudayberdi'nin oğulları Amir, Murtaza, Şahmardan ve diğer köy çocuklarıyla beraber beş yaşındaki Şahkerim de ilim tahsil etmiştir.⁸

Şahkerim, anne ve babasının kendisinin eğitimiyle erken yaştan itibaren ilgilenmeye başladıklarını şu şiiriyle açık bir şekilde ifade etmiştir:

Beş yaşında okuma yazma bilsin diye,
Anam ile babam gönderdi beni eğitime.⁹

Şahkerim, okuma yazmayı ve medrese derslerini çok çabuk kavramıştır. Çocuğunun zeki olduğunu fark eden anne-babası onunla yakından ilgilenmiş, özellikle annesi Şahkerim'e Arap ve Türk dillerini öğretmeye başlamıştır.¹⁰

Şahkerim'in daha çocukken "Bin bir gece" masallarını anlatması, Fars ve Arap şairlerinin şiirleri ile Kazak halkının "Er Tarğın", "Alpamıs", "Kobılandı", "Kız Cibek" gibi hacimli destanlarını ezberlemesi, onun hafızasının da kuvvetli olduğunu göstermektedir. Buhar, Asan, Marabay gibi eski Kazak ozanlarının ağıtlarını, atasözlerini, şiirlerini okuması, çocukluk ve

⁴ Dosım Omarov, *Şakarim Şını: Ulı Oysıl Köterilgen Ruhani Dengey* (Almatı: Daur, 2008), 9.

⁵ Ahat Şakarimulı, "Menin Akem, Halık Ulı – Şakarim", *Şakarimtanu Maseleleri* içinde, haz. Turdikul Şanbay (Semey: Raritet, 2007), 1:145.

⁶ Omarov, *Şakarim Şını: Ulı Oysıl Köterilgen Ruhani Dengey*, 9.

⁷ Şakarimulı, "Menin Akem, Halık Ulı – Şakarim", 150.

⁸ Şakarimulı, "Menin Akem, Halık Ulı – Şakarim", 150-151.

⁹ Şakarim Kudayberdiulı, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı* (Almatı: el-Şecire, 2008), 1:426.

¹⁰ Şakarimulı, "Menin Akem, Halık Ulı – Şakarim", 151.

gençlik yıllarından itibaren milli ve manevî değerlerine bağlılığının işaretleri kabul edilmiştir. Nitekim oğlu Ahat Şahkerimuli hatıratlarında, "Babamın bu ismi geçen ozanların şiirlerini ömrünün sonuna kadar ezbere söylediğine birçok defa şahit oldum." demesi, Şahkerim'in içinde yaşadığı toplumun köklerine sadakatının ve onlarla hemhal olduğunun göstergesi sayılmıştır.¹¹

Şahkerim Kudayberdiuli'nın çocukluğundan itibaren milli ve manevî değerler açısından sağlam atılmış eğitim temeli, onun dini ilimler bakımından da iyi yetişmesini sağlamıştır. Bu konuda Kazak yazar Muhtar Auezov'un, "Abay Colı" romanında Şubar olarak isimlendiren Şahkerim'in dini konulardaki bilgisini takdir ederek; "Semey şehrindeki cami ve medrese mollaları ile imamları bir araya geldiğinde Şubar'ın dini ilimlere hakim ve Müslüman alimlerin kitaplarını çok okuduğu fark edilirdi." ifadesi, onun dini konuları iyi bildiğini açık şekilde izah etmektedir.¹²

Şahkerim'e hayatında ve edebiyatta rehberlik eden önemli şahsiyetlerinden birisi de Kazak şairi ve düşünürü Abay Kunanbayulı'dır. Abay, Şahkerim'in dedesi Kunanbay'ın ikinci hanımından doğan amcasıdır. Şahkerim'in babası Kudayberdi ölüm döşeğindeyken Abay, ağabeyine çocuklarını kendi himayesi altına alacağına dair söz vermiştir. Şahkerim'in ilim yoluna girmesine amcası Abay vesile olmuştur. Bir gün amcası Abay, Şahkerim'e; "Dünya işleri beni ilimle uğraşmaktan alıkoydu. Hayalimi gerçekleştirmek için senin ilim yolunda gitmene imkân sağlayacağım. İnsan kırk yaşına kadar ilimle meşgul olur, kırk yaşında kemale erer. Akı, düşüncesi, iradesi, gayreti gelişir. Üç seneden sonra sen kırk yaşını dolduracaksın. Doğu (Fars) dillerini öğrendin. İmdi üç sene boyunca Rus dilini öğren. Tüm maddi masraflarını ben karşılayacağım. Sen bu söylediklerimi yap." diyerek onun büyük sefere hazırlanmasını tavsiye eder. Abay, Şahkerim'e yönelik tavsiyelerine şöyle devam eder; "Atina-Yunan ilimleri İstanbul'da bulunur, onu oradan al. Arap (İslam) ilimleri Mekke'de ama Mekke'ye göre Medine'den daha çok öğrenirsin ve onu da oralardan al. Ayrıca Mısır'daki İskenderiye kütüphanesine de git. Bu söylediğim dört yere git, tarihi yerlerini gez, gereken kitaplarını al, ilmini artır ve dön. Alacağın kitaplar ile yol masraflarını ben karşılayacağım." diyerek Şahkerim'e büyük bir vazife verir. Şahkerim, amcası Abay'ın verdiği vazifeyi hakkıyla yerine getirir. Mısır hariç, İstanbul, Mekke ve Medine'ye gider, kütüphanelerinde

¹¹ Şakarimuli, "Menin Akem, Halk Ulı – Şakarim", 152.

¹² Muhtar Auezov, *Abay Colı* (Almatı: Jazuşı, 2006), 4:229.

bulunur, kitaplarını alır ve geri döner. Öğrendiklerini halka şiirleriyle paylaşır.¹³

2. Şahkerim ve Doğu İslam Edebiyatı Şairleri

Kazak topraklarında tasavvufî anlayış ve ilahî aşk telakkisinin gelişmesinde Divan Edebiyatının katkısı büyüktür. Şahkerim Kudayberdiuli da Divan Edebiyatından çok yararlanmıştı. Daha küçükken Fars dilini bildiği için Divan şairlerinin beyitlerini ezbere okumuş ve çok etkilenmiştir. Bunu kendisi de şiirinde şöyle söyler:

“Uyandırmış beni erken Doğu şiiri,
Ayna gibi malum oldu Dünya sırrı.”¹⁴

Hem amcası hem de edebiyattaki üstadı olan Kazak şairi Abay Kunanbayuli'nin teşvik ve tavsiyesiyle İstanbul, Mekke ve Medine'ye giden Şahkerim, buralarda Doğu İslam Edebiyatı klasikleriyle yakından tanışmıştır. Nitekim bu durumu kendisi de “Abay'ın ömrünün sonunda vermiş olduğu tavsiyesiyle yapmış olduğum bu seyahat, ufkumun genişlemesinde çok büyük katkı sağladı. Bu seferde Klasik Doğu Edebiyatı şairleri ve hakimlerinin tüm eserlerini temin ettim.” diyerek izah etmiştir.¹⁵

Şahkerim'in Doğu Edebiyatına hakim olduğunu Kazak yazar Muhtar Auezov de ifade etmiştir. Zira Muhtar Auezov, Doğu Edebiyatı konusunda Şahkerim'i kendisine hoca kabul etmiştir. Şahkerim'in oğlu Ahat da babası hakkında kendi hatıratlarında şöyle der: “...Muhtar Auezov, Danyal Iskakov gibi gençler birkaç gün evimizde misafir olurlardı ve babamla sohbet ederlerdi. Muhtar babama Doğu Edebiyatı şairlerinden bahsetmesini rica ederdi ve bu konuda çok soru sorardı. Babam Doğu Edebiyatı şairlerini iyi bildiği için şiirlerini okur ve bu şiirlerde neyi kastettiklerinden söz ederdi. Bir gün Muhtar, 'Doğu Edebiyatı şairleri arasında en iyisi kimdir?' diye sordu. Bunun üzerine babam şöyle dedi: 'Onların hepsi güçlü şairlerdir, oldukça nazik ve en güzel şiirlerin yazarlarıdır, hitabeti güçlü şairlerdir, önemli eserlerin sahibidirler. ...Onlardan Hafız-ı Şirazî “Lisanü'l-Gayb” unvanıyla ünlüdür.' Babam çok güçlü hitabeti olan Hafız'ın şiirlerini okur ve tercümesini yapardı. Sonra 'Sa'dî de çok cazip ve güzel eserleri olan bir şairdir.' der ve ondan da şiirler okuyup yorumlardı. Ayrıca Nevaî, Firdevsî gibi şairlerin de eser ve şiirlerinden bahsedirdi. Böyle sohbetler sürekli

¹³ Şakarimuli, “Menin Akem, Halk Ulu – Şakarim”, 169-170.

¹⁴ Şakarim Kudayberdiuli, *Şıgarmaları* (Astana: Foliyant, 2018). 1:154

¹⁵ Şakarimuli, “Menin Akem, Halk Ulu – Şakarim”, 172.

olurdu. Muhtar babama sık sık gelir, sohbet ederdi. Kışın da babama benim vasıta ile mektuplar gönderirdi, sorularına cevaplar alırdı.”¹⁶

Şahkerim gibi Doğu Edebiyatını iyi bilen bir hocadan ders alan Muhtar Auezov, hocası için, “O dönemlerde Doğu Edebiyatına Şahkerim gibi bilgin birisini görmedim. Doğu Edebiyatına olan ilgimin artmasına vesile olan hocam Şahkerim'dir” demiştir.¹⁷

Şahkerim, kendisini derinden etkileyen ve söz üstadları kabul ettiği Doğu Edebiyatının bazı meşhur şairleri hakkında bir dörtlükte şöyle söylemiştir:

Nevaî, Sa'dî, Şemsî, Fuzulîler,
Seyhâlî, Hoca Hafız, Firdevsîler,
Şiirde her kimseden üstün olup,
Cihana söz nurunu yaymış bunlar.¹⁸

Yazar Muhtar Magauin, Şahkerim hakkında şöyle demiştir: “Yıldız sayısı kadar çok şairin arasından Şahkerim, özellikle Hafız'ı kendine yakın tutmuştur. Alman şairi Goethe'yi ve Rus şairi Puşkin'i de etkileyerek Yeni Çağ Avrupa nazmına çok büyük katkıda bulunan Hafız'ı, Şahkerim en büyük hocalarından biri saymıştır. Hafız, Şahkerim'in sırdaşı gibiydi. Hatta ömrünün son günlerinde bile Hafız'ı dilinden düşürmemiştir. Onu rüyasında görmüş ve bunu da kendisinin fâni dünyadan bakî âleme göç edeceğine dair bir işaret olarak yorumlamıştır.”¹⁹

Şahkerim Kudayberdiuli'nun diğer Kazak şairlerinden en belirgin farklı özelliklerinden biri, onun Doğu Edebiyatı şairlerinin şiirlerini doğrudan Farsçadan tercüme etmesidir. Oysa diğer Kazak şairleri Divan Edebiyatı şairlerinin şiirlerini genellikle Rusçadan çevirmişlerdir. Şahkerim ise Fars dilini bildiği için doğrudan orijinalinden tercüme etmiştir.²⁰ Bununla birlikte Şahkerim, din ve tasavvuf ilminden haberdar olduğu için Hoca Hafız'ın şiirlerindeki tasavvufî ve sembolik ifadelerin anlamını iyi kavramış ve bu inceliğe dikkat ederek çevirmiştir.²¹ Bu, tercümede çok önemli bir meseledir. Çünkü tasavvuf ilminden, sembolik ifadelerden haberi olmayanlar

¹⁶ Şakarimulı, “Menin Akem, Halık Ulı – Şakarim”, 178.

¹⁷ Şakarimulı, “Menin Akem, Halık Ulı – Şakarim”, 178.

¹⁸ Şakarim Kudayberdiuli, *Kazak Aynası, Ölender Men Poemalar* (Almatı: Atamura, 2003), 235.

¹⁹ İslam Cemney, “Şakarın Jane Parsı Adebıyeti”, *Kazak Adebıyeti Gazetesi*, no. 11 (16-22 Mart, 2007): 23.

²⁰ İslam Jemney, “Koca Hafız Jane Şakarim”, *Şakarimtanu Maseleleri* içinde, haz. Turdikul Şanbay (Semey: Raritet, 2007), 6:215.

²¹ Jemney, “Koca Hafız Jane Şakarim”, 6:209.

mutasavvıf şairleri nefsanî arzularının peşinde giden, içkiye ve kadına düşkün birisi kabul edebilme hatasına düşebilmişlerdir. Nitekim Şahkerim, kendisinin bazı sembolik ifadelerden dolayı doğru anlaşılammama endişesini şöyle dile getirmiştir:

İçkiye ve kadına düşkün, dinsiz biri diye,
Sırrımı bilmeden gıybetimi yapma.²²

Ötegen Kümisbayev, “Şahkerim ve Doğu Edebiyatı” makalesinde, “Doğu'nun sûfî dünyasını gezen ve seyahat eden Şahkerim, Hafız-ı Şirazî'nin şiirlerinden muhteşem fikirler ile güzel duyguları elde etmiştir. Hafız'ın gönül âleminin kapılarını aralamış. Kazak bozkırlarına, nesillerine ve dahi bilginlerine sanki yeni sırdaş bulmuş gibi takdim etmiştir. Kazak halkının dünya görüşüne yeni bir çığır açmıştır. O çığırın niteliğini, kalitesini, şahdamarını tam bulmuştur, tasavvufun çeşitli duygularının tellerini çalmıştır.” diyerek Şahkerim ile Hafız'ı buluşturarak ortak unsurlarının tasavvuf olduğunu söylemiştir.²³

88

Sa'dî'nin de şiirlerini severek okuyan Şahkerim, onun birkaç eserini tercüme ederek Kazak halkıyla tanıştırmıştır. Örneğin, Sa'dî'nin *Gülistan* isimli eserinden “Hükümdarların Hal ve Hareketi”, “Allah Dostlarının Ahlakı”, “Eldekiyle Yetinmenin Güzellikleri”, “Aşk ve Gençlik” gibi hikaye bölümlerini tercüme etmiştir.²⁴

Fuzulî de Şahkerim'i çok etkilemiş Doğu Edebiyatı şairlerinden biridir. Fuzulî'nin *Leyla ve Mecnun* destanı aslında ilahî aşkı konu edinmiş tasavvufî bir eser olarak kabul edilmiştir.²⁵ Şahkerim de bu destanı Kazak okurlarıyla buluşturmuş ve ana temasını;

Mecnun'un Leyla ile yoktur işi,
İşte budur gerçek aşkın meselesi.
Bunların destanını yazan adam,
Fuzulî-i Bağdadî diyen kişi.²⁶

ifadeleriyle dile getirmiştir. Zira ona göre Mecnun'un aşkı, Leyla'dan geçerek Mevla'ya varan ilahî ve gerçek aşktır.

²² Kudayberdiulı, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı*, 1:271.

²³ Ötegen Kümisbayev, “Şakarim Jane Şıgıs Adebıyeti”, *Şakarim Kudayberdiulının Ruhani Murası, Respublikalık Gılimi-Praktikalık Konferentciyanın Materiyaldarı*, no. 6 (29 Mart, 2007): 70.

²⁴ Gali Kambarbekova, “Şakarim Jane Sagdı Şıgarmalarının Sabaktastığı”, *Abay Dergisi*, no. 4 (2009): 18.

²⁵ Ülkü Çelik, “Ali Şir Nevai – Leyli vü Mecnun” (Doktora Tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi, 1993), 235.

²⁶ Kudayberdiulı, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı*, 1:372.

3. Şahkerim Kудayberdiuli'nin Eserlerinde Tasavvufi Unsurlar: Ruh, Nefs ve Kalp

Tasavvuf ilminin konusu ruhun ve kalbin tasfiyesi, nefsin tezkiyesi olduğu için sūfîler önce ruh, kalp ve nefis kavramlarının tarifi üzerinde durmuşlardır. Bu üç kavramla ilgili mutasavvıflar arasında görüş farklılığı mevcuttur. Bazıları ruh ile nefsi bir olarak görmüşler, bazıları ise birbirlerinden ayrı değerlendirmişlerdir. Şahkerim Kудayberdiuli ise kendi eserlerinde ruh ile nefsi ayrı ayrı değerlendirmiştir. Şahkerim ruhu "can", nefsi "beden", kalbi ise "gönül" olarak isimlendirmiştir.

Can, Kazakçaya Farsçadan gelmiş bir kelimedir. Türk halkı da can ile ruhu eş anlamlı bir kelime olarak kullanır. Tasavvuf terminolojisinde de "can" kelimesi "ruh" olarak geçer.²⁷ Şahkerim'in "nefs" kelimesini "beden", "ten" olarak kullanması da nefsin tüm ihtiyaçlarını beden ile karşılamasından kaynaklanmış olabilir. Yani nefis kendi hazzını, ihtiyacını, isteklerini beden vasıtasıyla sağlar. İşte nefis ile beden ilişkisinin bu kadar yakın olmasından dolayı Şahkerim bazı şiirlerinde nefsi "beden" ve "ten" kelimeleriyle ifade etmiştir. Şahkerim'e göre insanda iki türlü istek vardır. Biri ten/beden isteği, diğeri de can isteğidir. Kişinin sadece kendi menfaat ve çıkarlarını düşünmesi, bencillik yapması gibi haller ten isteğidir. İnsanlık, ar, namus ile helal lokma araması ise can isteğidir. İlkini (beden isteği) gözetleyen insan, zulüm ve ihanetle de olsa mal, mevki ve gurur sahibi olmayı ister. Sonrakisini amaç edinen ise helal lokma ile samimiyetten (ihlas) başkasını aramaz. Bu tür insanlar başkalarını hor ve hakir görmeyi, onlara ihanet etmeyi hiç sevmezler.²⁸ Şahkerim'in bu görüşlerinden "can" kelimesiyle "ruh"u, "ten" kelimesiyle de "nefs"i kastettiği anlaşılmaktadır.

İnsanın dış varlığı bedeni,
Hayvan-ı nefsin aynısıdır.²⁹

demesinden de şairin bedenden amacının "nefs" olduğu anlaşılmaktadır.

Kalp ise Şahkerim'in eserlerinde "gönül" olarak geçmektedir. Bunların tarifine Şahkerim "Can ile beden ve gönül" isimli şiirinde genişçe yer vermiştir. Aşağıda bunlara ayrı ayrı değineceğiz.

²⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 83.

²⁸ Şahkerim Kудayberdiuli, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı* (Almatı: El-şejire, 2008), 2:72.

²⁹ Kудayberdiuli, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı*, 1:180.

3.1. Ruh veya Can

Ruh, muhakkik alimler arasında çok tartışılmış ve ihtilaflara sebep olmuş bir konudur.³⁰ Ruh hakkında detaylı ve yeterli bilgi olmadığı için, alimler onu izah etmede zorlanmışlardır. Bu sebeple çoğu bu hususta az konuşmanın akıl sahiplerinin tercih ettiği bir yol olduğunu söylemişlerdir.³¹ Bununla beraber ruhun mahiyeti ve özelliği hakkında pek çok yönden tarif etmeye çalışan mutasavvıflar da olmuştur. Şahkerim Kудayberdiulı da şiiirlerinde bazı özelliklerine değinerek ruh hakkında kendi anlayışını ortaya koymuştur. Şahkerim, "Can ile beden ve gönül" isimli şiiirinde "İlk başta can ve beden iki ayrı (şey)."³² diyerek, ruhun beden kalıbına tevdi edilmiş, ikisinin birbirinden ayrı bir varlık olduğuna dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber insan yaratılışı hakkında, "Her birinizin yaratılışı, anasının karnında şöyle olur: Kırk gün nutfe olarak kalır. İkinci kırk günde alaka (kan pıhtısı) halini alır. Üçüncü kırk günde et parçası haline gelir. Bunlardan sonra, görevli melek gönderilir ve o, bu et parçasına ruh üfler. Ona dört kelimeyi; rızkını, ecelini, amelini, şaki mi (fena hareketli, bahtsız) yoksa saîd (iyi hareketli, bahtlı) mi olacağını yazması emredilir." buyurmuştur.³³ Bu hadisten ruhun ancak beden yaratılmaya başladıktan 120 gün sonra geleceğini öğrenmiş bulunuyoruz. Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Yarattığı her şeyi güzel yapan ve (ilk) insanı yaratmaya da çamurdan başlayan, sonra onun neslini, hakir bir suyun özünden (spermadan) yaratan sonra onu (tastamam) düzeltip ona kendi ruhundan üfleyen, sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yaratan O'dur. (Buna rağmen) ne kadar az şükrediyorsunuz!"³⁴ ayette de Allah Teala ruhun beden yaratıldıktan sonra ona üfürüldüğünü bildirmiştir. İşte buna göre Şahkerim Kудayberdiulı "İlk başta can ve beden iki ayrı (şey)" diyerek ruh ve beden ilk başta ayrı ayrı olduğuna işaret etmiştir.

Şiiirin devamında şair, "Can, hareket etmeden hiç duramaz."³⁵ diyerek bize canın en önemli sıfatından haber vermiştir. Ruhun en belirgin özelliklerinden biri de hareket eden bir cevher olmasıdır. Ruhun bu

³⁰ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 182.

³¹ Ebû Hafs Şehabeddin Ömer Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avarifü'l-Maarif)*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand, 2018), 561.

³² Kудayberdiulı, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı*, 1:97.

³³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buharî, *Muhtasarı Sahih-i Buharî* (Riyad: Daru İşbiliya, 2002), Kader, 1.

³⁴ Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzü'l-Furkan Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali*, (İstanbul: Server Yayınları, 2017), el-Secde, 32/9.

³⁵ Kудayberdiulı, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı*, 1:97.

özelliğinden dolayı beden hareket eder. Ruhsuz bedenin hareket etmesi imkansızdır. Ruhtan ayrılmış bedende hayat belirtisi kalmaz.³⁶ Diğer taraftan Allah'ın emrinden gelen ruh hep göç üstündedir. Ruhlar âleminden bu dünyaya, bu dünyadan berzah âlemine, oradan da ahiret âlemine intikal etmesi, ruhun hep hareket halinde bulunduğuna işarettir. Hatta insan uykudayken ruh bedenden ayrılarak kendi âlemine seyahat eder, buna rüya deriz. Cenab-ı Hakk, Kur'an-ı Kerim'de, "Allah, (ölecek) insanların ruhlarını ölümü sırasında alır, ölmeyenin de uykusunda (alır). Sonra hakkında ölümü hükmettiğini tutar, diğerini muayyen bir vakte (eceline) kadar salıverir. Şüphesiz ki bunda, düşünen bir toplum için ibretler vardır."³⁷ diyerek ruhun uykudayken bedeni bırakıp gideceğini işaret etmiştir. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber, "Uyku, ölümün kardeşidir."³⁸ demiştir. Demek ki, ruh sürekli hareket eden bir varlıktır.

Tasavvuf edebiyatında bazen can, ruh, kalp yani kişinin kendi varlığı "ben" olarak da ifade edilir. İmam Gazzalî, "...İnsanoğlu kendi varlığından asla şüphe etmez. İnsanın gerçek varlığı ise bu fiziki yapı ile değildir. Çünkü fiziki beden, ölüde de vardır. Fakat onda ruh yoktur."³⁹ diyerek insanın varlığından veya benliğinden ruhun kastedildiğini söylemiştir. Bu yüzden insan, "ben veya kendim" dediğinde bedenini değil, ruhunu kastetmektedir.

Şahkerim'in amcası ve onun yetişmesinde dolayısıyla düşüncelerinde büyük etkisi olan hocası Abay Kunanbayulı da bir şiirinde;

Ölürse tabiat ölür, insan ölmez,

Ama o eğlenip, gülmek için geri dönmez,

"Ben" ile "benimkinin" ayrılışını,

"Öldü" diye ad vermiş cahil bilmez.

diyerek "Ben"den maksadın "can", "Benimki'den ise ten/beden olduğunu söylemiştir.⁴⁰ Büyük bir ihtimal ile tesirinde kaldığı hocası gibi Şahkerim de şiirlerinde canı "ben" ve "kendim" diye isimlendirmiştir.

Nereye giderse o kendini "kendim" der,

"Kendimden" bedeni değil, canı kasteder.

Bu candan "kendimlik" hiç kaybolmaz,

³⁶ Platon, *Phaidon*, çev. Nazile Kalaycı (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2012), 24.

³⁷ el-Zümer, 39/42.

³⁸ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzili'l-elbâs Amma İştêhera Mine'l-ehâdis Ala Sünneti'n-nâs* (Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1351), 2:329.

³⁹ Ebû Hamid Muhammed b. Ahmed el-Gazzalî, *Kimya-yı Saadet*, çev. Ömer Dönmez (İstanbul: Hisar Yayınevi, 2011), 15.

⁴⁰ Abay Kunanbayuly, *Şıgarmaları: Ölender Men Audarmalar* (Astana: Foliyant, 2011), 243.

Kaç kere ölsün ya da kaç kere dönsün.
İyice bak; can, kendin; beden, hırkan,
Övgü, boya, bedene verdiğin ikram.
Cana böyle aldatma azık olmaz,
Ona faydalı ne yaptın en azından.

Nitekim yukarıda yer alan farklı dörtlüklerinde Şahkerim, “kendinden” bedeni değil, canı ve ruhu kasdettiğini söylemektedir.⁴¹

Öyle anlaşılmaktadır ki Şahkerim Kудayberdiuli, eserlerinde “can”, “ben”, “kendim” kavramlarını “ruh” manasında kullanmıştır. Ona göre övgü, ucub gibi hasletler ruh için değil, bedenın azığı ve gıdasıdır. O halde Şahkerim'in anlayışında bedenden maksad, nefstir. Çünkü, övgü, ucub, kibir gibi tasavvufta nefsin haz duyduğu ve yerilen hasletler, ancak bedenın gıdası olabilirler.

3.2. Nefs veya Beden

Şahkerim, bedeni ruhun barındığı bir mekân olarak nitelendirir. Buranın da ihtiyaçlarının bulunduğunu ve dolayısıyla sağlıklı olabilmesi için bakılması gerektiğini aşağıdaki şiirinde şöyle dile getirmiştir:

Beden, zırh gibidir, mekandır cana,
Ona da bakım gerekir bozulmamağa.⁴²

Tasavvuf düşüncesinin önemli sūflilerinden olan ve bu konuda ilk eser telif edenlerden biri kabul edilen Abdülkerim Kuşeyrî, *Risale'sinde*; “İnsan ruh ve cesetten meydana gelir, çünkü Hakk Sübhanehu ve Teala bu bütün içinde her birini diğerinin emrine vermiş ve yekdiğerlerine muhtaç kılmıştır. Haşır ve neşr bu bütün ile ilgili olacağı gibi, ceza ve sevap gören de (ruh ve bedenden müteşekkil olan) bu bütün (insan) olacaktır”, demektedir.⁴³ Buna göre bu dünyada ruhun bedensiz, bedenın de ruhsuz bir anlamı yoktur. İkisi birlikte insan isimli varlığı oluşturur. İkisi birbirine giriftardır. Ruhun mekânı, bedendir; bedenın hayat pınarı da ruhtur. Bu durumu Şahkerim şöyle tarif etmiştir:

Can rahat bulmuyor beden gamını yiyerek,
“Beden bozulursa mekânım bozulur” diyerek.
Sıcak, soğuk, açlıktan korumak için,
Zulüm ile hileyi kendine alet edinerek.⁴⁴

⁴¹ Kудayberdiuli, *Şıgarmaları: Ölenleri, Dastandarı*, 1:98.

⁴² Kудayberdiuli, *Şıgarmaları: Ölenleri, Dastandarı*, 1:97.

⁴³ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 182.

⁴⁴ Kудayberdiuli, *Şıgarmaları: Ölenleri, Dastandarı*, 1:152.

Böylece Şahkerim, canın beden için pek çok fedakarlıkta bulunduğunu, onun bozulması halinde kendisinin de gam ve kedere boğulacağını ifade etmiştir.

“Can ile beden ve gönül” isimli şiirinde bedeni “ana” olarak nitelendirdiği gibi “Güneş, babamdır, yer ise anamdır” isimli şiirinde de nefsi sembolik bir manada kullanmıştır. Yani, şair sembolik bir dil kullanarak “güneşi” baba, “yeri” ise ana olarak ifade etmiştir. Şüphesiz burada “baba” ve “ana”, sembolik olarak ruh ve nefse işaret etmektedir. Şair bu şiirini kendisini kalp/gönül yerine koyarak yazmıştır.

Canımız güneşten gelmiş nurdan,
Tenimiz ise toprak ile sudan.
Güneş, babam, yer ise anam,
Birinden nur gelir, diğerinden gıdam.
Besler, büyütür, şımartır,
Böylece bozar tekrardan.⁴⁵

diyen Şahkerim, babayı ruh, anayı ise nefis olarak ifade etmiştir. İkisinin birleşmesinden doğan “çocuğu” da kalp veya gönül olarak sembolize etmiştir. “Birinden nur gelir, diğerinden gıdam” demesinden de bunu anlamak mümkündür. “Besler, büyütür, şımartır, Böylece bozar tekrardan” ifadesi de nefsin ruha galip gelmesinden ve böylece de kalbin nefse meyletmesinden doğacak bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

“Anadan ilk doğduğumda” isimli şiirinde de;
İlıklık, aydınlık, nur vererek,
Sezdiren babam-güneştir.
Balna katıp zehrini vererek,
Büyüten anam – kara yerdir.⁴⁶

diyerek ruh ile nefsi farklı ve güzel bir tasvir ile ifade etmiştir. Burada “Balna katıp zehrini vererek” ifadesi ile şair, nefsin hazza ve arzuya düşkünlüğünün neticesinde aldanmasını tasvir etmiştir. Zira nefis insanı dünyanın tatlı zevkleriyle oyalayarak ahiret saadetinden mahrum bırakır. Bu yüzden şair bal ile dünya zevkini, zehir ile de ahiret azabını kastetmiştir. Şahkerim, fikir bakımından sembolik anlatımı kullanan tasavvuf edebiyatının önemli şahsiyetlerinden beslendiği için, şiirlerinde buna benzer ifadeleri bol bol kullanmıştır.

Şunu da ifade edelim ki Şahkerim Kudayberdiuli, bazı yerlerde nefsi

⁴⁵ Kudayberdiuli, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı*, 1:277.

⁴⁶ Kudayberdiuli, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı*, 1:187.

felsefecilerin anlayışına uygun “can” olarak da kullanmıştır. Zaten Arapçada “nefs” kelimesi, “can” manasına da gelir. Kur’an-ı Kerim’deki: “Her canlı (nefis) ölümü tadacaktır.”⁴⁷ ayetinde de nefis, can anlamında gelmektedir. Bu yüzden de şairin “can” olarak kullandığı kelimelerin hepsini “ruh” olarak algılamak da yanlış olur. Bu yüzden bazı şiirlerindeki kavramları cümledeki kullanımına göre anlamanın daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Zira Şahkerim, “ruhu” da hep “can” olarak kullanmamıştır. Bazı yerlerde ruhu “saf akıl” diye de tarif etmiştir. Nitekim aşağıdaki şiirde bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Din: “Bana inan” der,
Sapmış, dine fen der.
Manasını kesin bilemeden
Ruh sözünü can der,
Bundan kötü bir şey yok.
Ruh, kusursuz saf akıldır,
Kusursuz şey kabuldür,
Hayvandaki akıl (ruh) o değil,
Azıcık sözüm, az bir iş,
Kur’an’ı oku inanmazsan.⁴⁸
Yine başka bir şiirinde de;
İçki, akıldır; sarhoşluk, fikirdir; yar, hakikattir,
Can, nefstir; sapık iman, dine ihanettir.
İçkiye ve kadına düşkün dinsiz diyerek,
Sırrımı bilmeden arkamdan kılma gıybet.⁴⁹
diyerek canı, nefis olarak ifade etmiştir.
Başka bir şiirinde ise;
Nefs der ruhsuz canları,
İster insan ister hayvanı.
Üstten bakan anlamaz,
Hangi molla bunu anladı,
Manasını bilmeden sapıtır.⁵⁰

diyerek nefsten maksadın hayvanî nefis ya da hayvanî ruh olduğunu ifade etmiştir. Hayvanî ruh, kalpten kaynaklanan, his ve hareket gücünü taşıyan latif bir cisimdir. Buradaki kalp, bedeninin sol tarafında bulunan et parçasıdır. Bu et parçası, insanda da hayvanda da mevcuttur. İşte bu hayvanî

⁴⁷ el-Âl-i İmrân, 3/185.

⁴⁸ Kудayberdiulı, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı*, 1:233.

⁴⁹ Kудayberdiulı, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı*, 1:271.

⁵⁰ Kудayberdiulı, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı*, 1:234.

ruh, ulvî olan insanî ruhun yeri ve mekanıdır.⁵¹ İnsanı insan yapan ruh ve akıldır. Şahkerim de okuyucusunun dikkatini buna çekmek istemiştir.

3.3. Kalp veya Gönül

Şahkerim Kudayberdiuli, can ve bedenden başka kalp veya gönül üzerinde de durmuş ve kendisine göre tarifini yaparak okuyucusunun dikkatini buna yoğunlaştırmasını istemiştir.

Bundan sonra tarif edelim gönlü biz,
Yoğunlaşsın bu sözüme dikkatiniz.
Can ve beden birleşmiş karı koca,
İkisinden doğmuştur gönlümüz.⁵²

Şiirden anlaşıldığı gibi şair, gönlü can ile bedenini veya ruh ile nefsin birleşmesinden doğan bir “çocuk” olarak nitelendirmiştir. Şahkerim’in bu fikri, İslam âlimi, Sühreverdîye tarikatının pîri, Kur’an ve Sünnete dayalı tasavvuf ilmiyle ilgili eserler yazan Ebû Hafs Şehabeddin Ömer Sühreverdî’nin görüşüyle aynıdır. Sühreverdî’ye göre ruh, nefis ve kalp, ulvî ve semavî olan ruh-ı insanî emir âlemindedir. Beşerî olan ruh-ı hayvanî ise halk âlemindedir. Beşerî olan ruh-ı hayvanî, ulvî olan ruh-ı insanînin yeri ve mekanıdır. Ruh-ı hayvanî, kalpten kaynaklanan, his ve hareket gücünü taşıyan latif bir cisimdir. Buradaki kalp, bedeninin sol tarafında bulunan şekli malum bir et parçası olan kalptir. Ruh-ı hayvanî, diğer canlılara aittir. Duyu organlarının kuvveti bu ruhtan kaynaklanır. Bu ruh, Allah’ın koyduğu kanuna göre, genel olarak gıda ile ayakta duran ve hasta olup mizacı bozulduğunda tıp ilminin müdahale edebildiği ruhtur.⁵³

İnsandaki hayvanî ruh olan nefsin, ulvî ruhtan meydana gelmesi, emir âleminde olmuştur. Böylece Hz. Adem ile Havva validemiz arasında olduğu gibi, ruh ile nefis arasında da karşılıklı bir aşk ve ülfet oluşmuştur. Bahsettiğimiz bu ülfete Allah Teala, “O Allah, gönlü kendisiyle rahat etsin diye Adem’den zevcesi Havva’yı yarattı.”⁵⁴ buyurarak işaret etmiştir. Nihayet Hz. Adem, Havva validemize meyledip onunla sükunet buldu. İnsanî-ulvî ruh da hayvanî ruha meyledip yerleşerek onu “nefis” yaptı. Ruhun nefse olan meyil ve sükunetinden kalp oluştu. Bu latif kalp, mahalli et parçası olan kalptir. Şu kadar var ki, et parçası halk âlemindedir, bu latif kalp ise emir

⁵¹ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avarifü'l-Maarif)*, 569.

⁵² Kudayberdiuli, *Şıgarmaları: Ölenleri, Dastandarı*, 1:97.

⁵³ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avarifü'l-Maarif)*, 569.

⁵⁴ el-A'raf, 7/189.

âleminde dir. Kalbin emir âleminde ruh ve nefisten oluşması, halk âleminde Hz. Adem ve Havva'dan zürriyetlerinin oluşup meydana gelmesi gibidir. Şayet nefis ve ruh çifti arasında bir sükûnet ve kaynaşma olmasaydı, kalp oluşmazdı.⁵⁵

Ebû Hafs Şehabeddin Ömer Sühreverdî'nin ruh, nefis ve kalbe vermiş olduğu bu anlamlardan Şahkerim'in "Can, beden ve gönül" şiirinin manası daha kolay anlaşılacaktır.

Şahkerim Kudayberdiulı, şiirinin devamında gönlün tabiatını tasvir etmiştir. Bu tasvir, adeta kalp kavramının sözlük anlamı olan "bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek"⁵⁶ tarifine benzemektedir.

Tabiat bazen böyle, bazen şöyle,
Ne tarafa döneceği malum değil.
Babası can, anası beden olup,
Gönlümüz bu yüzden iki yönlü.⁵⁷

Yukarıdaki şiirden anlaşıldığı gibi Şahkerim Kudayberdiulı, kalbin değişkenlik vasfını Hz. Peygamber Efendimizin, "Ey kalpleri evirip çeviren Allah'ım! Kalplerimizi taatine çevir."⁵⁸ diye dua etmemizi tavsiye ettiği hadisindeki haliyle izah etmiştir. Yani Şahkerim'in dediği gibi kalp, iyilik ve kötülük vasıflarını üzerinde barındıran bir varlığa sahiptir. Buna göre kalp, her zaman iyi ve kötü arasında gelip giden, daima değişken hallerde bulunan bir latifedir. Kalbin halleri duyguyu, düşüncüyü ve imanı da etkiler. Yine Hz. Peygamber'in, "Vücutta bir et parçası vardır; o iyi olursa bütün beden iyi, kötü olursa bütün beden kötü olur, bu et parçası kalptir."⁵⁹ demesi, buna işaret etmektedir.

Şahkerim, kalbin veya gönlün ne zaman iyi ne zaman kötü halde bulunacağı konusunda zihinlerde soru işaretlerine sebep olduğunu söylemekte ve cevabını da aşağıdaki şiirle vermektedir:

Bazen iyiyi aranız, bazen kötüyü,
Gönlü neyi arzularsa ona çeker.
Beden galip gelirse, dipsizi arzular,

⁵⁵ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avarifü'l-Maarif)*, 569-570.

⁵⁶ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Şihâh* (Beyrut: 1979), 1:204.

⁵⁷ Kudayberdiulı, *Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı*, 1:97.

⁵⁸ Ebû İsa Muhammed b. Sevre et-Tirmizî, *Sunan et-Tirmizî* (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1406), 2:35.

⁵⁹ Buharî, *Muhtasarı Sahih-i Buharî*, İman, 39.

Can hâkim olursa, kötülükten emin olur.⁶⁰

Şahkerim'e göre kalbin hali, insandaki ruh ile nefsin durumuna bağlıdır. İnsanda ruh güçlü olursa, gönül ruha doğru çekilir. Eğer insanda hakimiyet nefsin eline geçerse ve nefsin ruha galip gelirse o zaman gönül nefse çeker. Ebû Hafz Şehabuddin Ömer Sühreverdî bununla ilgili olarak, "Kalplerden bazıları vardır ki, babası olan ulvî ruha göz diker ve ona meyleder. Bu kalp, Resûlullah'ın bir hadisinde bahsettiği kalptir. Huzeyfe'nin rivayet ettiği bu hadiste Allah Resulü şöyle buyurmuştur: "Kalpler dört çeşittir:

1- Tertemiz olan, içinde parlayan bir nur bulunan kalp. Bu, müminin kalbidir.

2- Simsiyah olup ters döndürülmüş kalp. Bu, kafirin kalbidir.

3- Kılıfına konup ağzı bağlanmış kalp. Bu, münafığın kalbidir.

4- Yüzü çevrilip terkedilmiş kalp. Onun içinde iman da vardır, nifak da vardır.

Kalpdeki iman, temiz suyun büyütüp beslediği yeşillik gibidir. Bu ikisinden, (iman ve nifaktan) hangisi galip ise, kalp ona göre şekil alır, hareket eder."⁶¹

Ters çevrilmiş kafirin kalbi, nefis-i emmareye meyleder. Bazı kalpler de vardır ki nefis-i emmareye meyletme hususunda tereddütlüdür. Kalbin, ruh yahut nefis tarafına meylince göre, saadet yahut şehaveti oluşur." ⁶² İşte Şahkerim'in "Beden galip gelirse, dipsizi arzular, can hakim olursa, kötülükten emin olur" demesinin anlamı budur. Buradaki "dipsizden" kasıt, dibi görünmez dünyadır.

Fani beden boyaya övünür,

Can yıpranmaz, o yüzden korunur.

Ölümsüz cana değişmez mekân lazım,

Böyle işe yönelirsek övünür.⁶³

diyen Şahkerim Kудayberdiuli, bedeninin fani, canının ise yıpranmayacağını, ölmeyeceğini, hayatını devam ettireceğini ifade etmiştir. Bu yüzden "ölümsüz cana değişmez mekân lazım" demiştir. Ona göre "değişmez mekân", Allah'ın huzurudur. Bundan dolayı can, ruh Allah'a kavuşma derdine düşer ve salih amele yönelir. Beden ise sadece bu dünya zevkini tercih eder. İşte burada ruh ile nefsin birbiriyle mücadelesi başlar. Ruh

⁶⁰ Kудayberdiuli, *Şıgarmaları: Ölenleri, Dastandarı*, 1:97

⁶¹ Ahmed b. Muhammad b. Hanbel eş-Şaybanî, *Müsned* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 558, 3:17.

⁶² Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avarifü'l-Maarif)*, 570.

⁶³ Kудayberdiuli, *Şıgarmaları: Ölenleri, Dastandarı*, 1:97.

nefsi, nefis de ruhu esir etmeye çalışır. Hangisi galip gelirse, hakimiyet onun eline geçer. Tasavvuf ilmine ihtiyaç burada zaruri olur. Çünkü tasavvuf, ruhu hâkim etmenin, nefsi ise terbiye etmenin usullerini uygulayan bir ilimdir.

Aşağıdaki şiirinde ise Şahkerim, okuyucuya soru sorarak ruhun desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

İşte budur beden ve can, bu da gönül,
Hangisinin elindedir idare sen bir düşün.
En sonunda kendin kim, seninki kimdir?
Dostun kimdir, hangisi düşmanındır?
İyice bak; can, kendindir; beden, hırkan,
Övgü, boya, bedene verdiğin ikram.
Cana böyle aldatma azık olmaz,
Ona faydalı ne yaptın en azından?⁶⁴

Ona göre insan, ruhunu desteklerse yani onu maneviyatla beslerse, nefesine galip gelir ve iki dünya saadetine kavuşur. Eğer nefisini besler de onun esiri olursa, bu durumda insan bedbaht olur. Bunun için insanın nefisini iyi tanınması lazım, onu besleyecek gıdalarını da iyi bilmesi gerekir. Burada Şahkerim, Sûfilerin "Allah'ı tanımının yolunun kişinin kendisini tanınmasıyla mümkündür" anlayışını ifade eden ve hadis kabul ettikleri "Kendini bilen, Rabbini bilir."⁶⁵ düsturuna işaret etmiştir.

Başka bir şiirinde ise yine tasavvuf düşüncesinde kabul görmüş temel bir anlayış olan, insanın nefisini tanıyıp onu kontrol altına alarak Yüce Allah'a ulaşmak için uyulması gereken riyazete işaret etmiştir.

Biz semirtmişiz bedeni azıkla,
Canı bedene bağlamışız kazıkla
Uyku ve yemekle beslenen bedenimiz,
Kurtulur mu böyle bir yazıkla.⁶⁶

Bu dörtlükten anlaşıldığı gibi Şahkerim, genel olarak sûfiler tarafından kabul görmüş nefsi azdıran istek ve arzuları olan yemek ile uykuya işaret etmiştir. Bunları nefsi azdıran ve kontrol etmede onu zorlaştıran temel unsurlar olarak saymıştır. Bundan kurtulmanın yolu olarak da tasavvuf düşüncesinde önemli bir manevî eğitim metodu olan riyazete telmihte bulunmuştur. Tasavvufta nefsi tezkiye ve terbiye etmenin metotlarından biri de nefsanî arzuları zayıflatarak, onun ruh üzerindeki hakimiyetini kırmak ve ruhun saltanat kurmasını sağlamaktır. Bu ancak nefse karşı irade gücümüzü

⁶⁴ Kudayberdiuli, *Şıgarmaları: Ölenleri, Dastandarı*, 1:98.

⁶⁵ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2:262.

⁶⁶ Kudayberdiuli, *Şıgarmaları: Ölenleri, Dastandarı*, 1:98.

artıracak egzersizlerle mümkündür. O da yeme-içme, uyku ve konuşmanın ölçülerini ayarlamakla gerçekleşir. Bu yüzden tasavvufta nefsi gemlemek az yemek (killet-i taam), az uyumak (killet-i menam) ve az konuşmakla (killet-i kelim) mümkündür.⁶⁷

Sonuç

Kazak topraklarında İslam dininin yayılmasında tasavvufun büyük katkısı olmuştur. Halkı ilahî aşk ile Peygamber muhabbetine davet eden tasavvuf ilmi, Kazak halkının gönlünde yerini almıştır. Kazak edebiyatının hangi devrine bakarsanız bakın, tasavvuf ilminin unsurlarına rastlarsınız. Hoca Ahmed Yesevî, Süleyman Bakıgani, Sûfî Allayar, Horezmi gibi önemli şair ve mutasavvıfların eserleri ile şiirleri, Kazak ozan ve şairlerini derinden etkilemiş ve Kazak edebiyatında tasavvufî ve divan şiirlerinin yayılmasında katkıda bulunmuştur. Diğer yandan Doğu Edebiyatı mensupları sayılan Hoca Hafız, Sa'dî-i Şirazî, Fuzulî, Nevaî, Şemsî/Mevlanâ, Firdavsî gibi şahsiyetlerin eserlerinin Kazak Tasavvuf Edebiyatının kalite ve seviyesini yükselttiğini söylemek gerekir.

Kazak halkı ve edebiyatı için önemli bir yere sahip olan Şahkerim Kудayberdiuli da bu şairlerin eserlerinden esinlenerek, tasavvufu Kazak halkının anlayışına, algısına ve milli kültürüne göre uygulayarak Kazak Edebiyatına yeni bir renk katmıştır. Sömürücü devletin baskısına rağmen dar geçitten çıkış yolu bulan şair, Divan Edebiyatının usulüne göre sembolik dil kullanarak derdini gelecek nesillere anlatmaya çalışmıştır. Şimdiki neslin görevi de bu eserlerdeki sembolik ifadelerin sırrını keşfederek, şairin pınarından su içmektir.

Bunun için Şahkerim eserlerini tasavvufî yönden değerlendirme gereği duyulmuştur. Bu doğrultuda Şahkerim'in ruh, nefis ve kalp kavramlarına dair kendi orijinal tarifleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Genel tasavvuf kültürüne uygun olarak şair Şahkerim'in de sembolik bir dil kullandığı anlaşılmaktadır. Bunu yaparken kendisinden önceki tasavvuf klasiklerinin etkisinde kaldığı da dikkatlerden kaçmamıştır. Özellikle ruh, nefis, gönül kavramlarının sembolik teşbihlerinde Ebû Hafs Şehabeddin Ömer Sühreverdî'nin metinleriyle benzeştiğini söylemek mümkündür.

---

⁶⁷ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 216.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. Keşfu'l-Hafâ ve Müzîli'l-Elbâs Amma İštehera Min el-Ehâdîs Ala Sünneti'n-Nâs. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsi, 1351.
- Ahmed b. Hanbel, eş-Şeybanî. Müsned. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Auevov, Muhtar. Abay Colı. Almatı: Jazuşı, 2006.
- Buharî, Abu Abdullah Muhammad İbn İsmail. Muhtasarı Sahih-i Buharî, Riyad: Daru'l-İşbiliya, 2002.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. eş-Şihâh. Beyrut: 1979.
- Çelik, Ülkü. Ali Şir Nevai - Leyli vü Mecnun. Doktora Tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi, 1993.
- Gazzalî, Ebû Hamid Muhammed b. Ahmed, Kimya-yı Saadet. çev. Ömer Dönmez. İstanbul: Hisar Yayınevi, 2011.
- Hasan Tahsin Feyizli. Feyzü'l-Furkan tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali. İstanbul: Server Yayınları, 2017.
- Jemeney, İslam. "Koca Hafız Jane Şakarım", Şakarimtanu Maseleleri, haz. Turdikul Şanbay, 6:205-215. Semey: Raritet, 2007.
- Jemeney, İslam. "Şakarın Jane Parsı Adebieti", Kazak Adebieti Gazetesi 11, (2007): 1-12.
- Kambarbekova, Gali. "Şakarım Jane Sagdi Şıgarmalarının Sabaktastığı", Abay Dergisi 4 (2009): 17-21.
- Kudayberdiuli, Şakarım. Kazak Aynası, Ölender Men Poemalar, Almatı: Atamura, 2003.
- Kudayberdiuli, Şakarım. Şıgarmaları 1. Astana: Foliyant, 2018.
- Kudayberdiuli, Şakarım. Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı 1. Almatı: el-Şecire, 2008.
- Kudayberdiuli, Şakarım. Şıgarmaları: Ölenderi, Dastandarı 2. Almatı: el-Şecire, 2008.
- Kunanbayulu, Abay. Şıgarmaları: Ölender Men Audarmalar. Astana: Foliyant, 2011.
- Kudayberdiuli, Şahkerim. Türik, Kırgız-Kazak Hem Hanlar Şeciresi. Astana: Altın Kitap, 2007.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Kümbisbayev, Ötegen. "Şakarım Jane Şıgıs Adebieti", Şakarım Kudayberdiulinin Ruhani Murası, Respublikalık Gıımı-Praktikalık Konferentiyanın Materiyaldarı 6 (2007): 69-80.
- Muhamedhanov, Kayım. "Kuday Degen Sözden Kuday Saktasın", Şakarım Jane Kayım Tagdırlas içinde, ed.Gabbas Kabışulu. 154-178. Astana: Foliyant, 2009.
- Omarov, Asan. Şakarımın Ömirbayanı. Almatı: İncu-Marcan, 2008.

- Omarov, Dosim. Şakarim Şını: Ulı Oyşıl Köterilgen Ruhani Dengey. Almatı: Daur, 2008.
- Sühreverdî, Ömer. Gerçek Tasavvuf (Avarifü'l-Maarif), çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand, 2018.
- Şakarimulı, Ahat. "Menin Akem, Halık Ulı - Şakarim", Şakarimtanu Maseleleri, haz. Turdıkul Şanbay. Semey: Raritet, 2007.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammad b. Saura. Sunan et-Tirmizi. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1406.
- Uludağ, Süleyman. Tasavvuf Terimler Sözlüğü. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2012.
- Yılmaz, Hasan Kamil. Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.